

PROROČANSTVA, ZNAMENJA, SNOVI
PRAZNOVJERJE NA PRIMJERU CAREVA IZ DINASTIJE
JULIO-KLAUDIJEVACA

UDK 904 (37) "652"

Primljeno/Received: 1999.10.15.

Prihvaćeno/Accepted: 1999.11.12.

Alka Domić Kunić

HR-10000 Zagreb

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Odsjek za arheologiju

Ante Kovačića 5

U ovome radu riječ je o praznovjerju Rimljana koje se očitovalo u uvjerenju da se na različite načine (proročanstvima, tumačenjima znamenja, putem astrologije i magije) može prodrijeti preko granica naravnoga svijeta. Razlaganje je potkrijepljeno primjerima vladarâ iz dinastije Julijevaca i Klaudijevaca.

Ključne riječi: znamenja, praznovjerje, astrologija, magija

Bogobožnost je bila jedna od osnovnih značajki svakog Rimljanina. Bez obzira na to koliko se tko smatrao učenim, ili koliko je imao u sebi zdravog razuma, ili koliko je realistički shvaćao svijet oko sebe – svi su bili podložni vjerovanju u nadnaravne, božanske sile. Pojam "bogobožnost" ovdje želi obuhvatiti različite vidove vjerovanja u nadnaravno, a ne samo štovanje bogova i poštivanje njihove volje. U tome širem značenju, bogobožnost se protezala od štovanja bogova (što je bilo hvalevrijedno), preko pouzdanja u astrologiju i njezine metode otkrivanja sudbine (što je već koketiralo s neprimjerenim), pa do bavljenja magijom i čarolijama (što je bilo posve neprihvatljivo, iako dosta rašireno).

Na osjetljivost za nadnaravno nisu bili imuni niti takvi trezvenjaci kao što su Ciceron, Plinije Stariji i njegov nećak Plinije Mlađi, Seneka i Tacit. Što da se onda očekuje od običnog, neukog puka? Između te dvije krajnje kategorije nalaze se carevi o kojima će ovdje biti riječi – prvih pet princepsa, pripadnika obitelji Julijevaca i Klaudijevaca, koji u ovome kontekstu predstavljaju tek primjer kako praznovjerje nije zaobišlo niti rimsku "elitu". Naprotiv.

* * *

Praznovjerje je igralo važnu ulogu u životu Rimljana. Rimljanin je svakodnevno izvodio niz malih radnji koje su omogućavale da mu dan proteče mirno. Čak i

Seneka je razmišljao na taj način: *Pročitao bih, napisao ili izgovorio rečenicu-dvije svake Nove godine, da si osiguram sreću u dolazećoj godini* (Goodenough 1979, 149). Rimljani su razlikovali *religio* i *superstitio*. U konačnici, ta su se dva pojma svodila na isto, samo s tom razlikom što je *religio* (pobožnost) bio zdrav osjećaj bogobožnosti, svojstven Romulovim potomcima, dok je pojam *superstitio* (praznovjerje) obuhvaćao one oblike utjecanja nadnaravnome od kojih je, kao pretjeranima i neprikladnima, svaki pravi Rimljanin zazirao. Osim toga, pod *superstitio* su potpadale i one religije čiji se ustroj sukobljavao s rimskim pojmom pobožnosti (primjerice, kršćanstvo). *Religio* i *superstitio* su, dakle, samo različiti oblici ljudskog odnosa prema bogovima, ili kako to Seneka kaže: *Pobožnost časti bogove, praznovjerje im nanosi štetu* (*De clementia*, 2.5,1).

Bilo je poželjno da se volja bogova doznaje ponajviše na tri načina – preko proročišta, putem auspicija i haruspicija, te na temelju različitih znamenja. To je bio jedini pravilan put, jedini "legalan" način da se prodre izvan granica zemaljskog i dobije odgovor na neko pitanje, savjet u pogledu neke nedoumice ili pak da se protumači opomena koju su nadnaravne sile uputile čovjeku putem znamenja.

Proročišta su, na upit, davala savjete u javnim i privatnim stvarima. Riječi proročišta, obično u stihu, bile su tako spretno odabrane i složene, da su se mogle

protumačiti na više od jednog načina; bez obzira na ishod, proročište je uvijek bilo u pravu. Ljudi su pitali doslovce svašta: Hoću li se oženiti? Mogu li krenuti na put? Hoće li me prodati? Hoću li se pomiriti sa sinom? Hoću li dobiti novac? Je li moj dječak koji je odlutao živ? Hoće li moje imanje biti stavljeno na prodaju? Hoću li biti izbjeglica? Hoću li postati senator? Hoću li se razvesti od žene? Jesam li začaran? (Ferguson 1982, 150 i 152).

I carevi su u određenim prigodama dobivali savjet od proročišta. Tiberije je, primjerice, pohodio Gerionovo proročište kod Patavija (SUETONIJE, *Tiberius* 14), Kaligulu je proročište u Anciju upozorilo neka se čuva Kasija, svog budućeg ubojice (SUETONIJE, *Caius* 57;¹ usp. KASIJE DION 59.29,3), a Neron je Apolon u Delfima savjetovao da se čuva sedamdeset i treće godine (SUETONIJE, *Nero* 40).² Neki su carevi i sami imali (rjetkih) proročanskih trenutaka. Pripovijedalo se da je August prerekao vlast Galbi dok je ovaj još bio dječak: *I ti ćeš, sinko, jednom okusiti od naše vlasti* (SUETONIJE, *Galba* 4).³ Tiberije je u nekoliko navrata bio pokazao svoje proročansko umijeće. Tacit (*Annales* 6.46) i Kasije Dion (58.23,3) pripovijedaju kako je Tiberije, obrativši se jednom prilikom Kaliguli, prerekao smrt njemu i svome sinu Tiberiju: *Ti ćeš ubiti njega* (Tiberija), *a drugi će ubiti tebe*.

Bilo je, međutim, i trenutaka kada su i proročišta bila ugrožena carevom nenaklonošću. Tiberije je bio naumio rastjerati proročišta u blizini Rima, ali je od toga odustao prestrašen *božanskom snagom prenestinskih ždrebova, koje je zapečaćene dao dopremiti u Rim, ali ih nije našao u kovčeziću (...)* (SUETONIJE, *Tiberius* 63). Neron je bio mnogo agresivniji. Kasije Dion pripovijeda da je tijekom svog boravka u Grčkoj bio dao popriličnu svotu novca Pitiji kako bi ona proglasila neka povoljna proročanstva. No, Pitija se nije dala potkupiti, pa je Neron u bijesu oskvrnuo proročište, ubivši neke ljude i bacivši ih u pukotine odakle se dizala sveta para (*Epitomae* 63.14).

Osim glasovitih proročišta u Grčkoj (Delfi, Delos, Klaros, Dodona, Olimpija) u koja su dolazili ljudi sa svih strana svijeta,⁴ u pitanjima od državne važnosti Rimljani su se ponajviše oslanjali na sibilinske knjige.⁵

Prema legendi, Sibila je kralju Tarkviniju Starijem bila ponudila da kupi devet knjiga proročanstava. Kralju se cijena učinila previsokom, pa je odbio. Proročica je zatim uništila tri knjige i ponudila preostalih šest za istu svotu. Kako je Tarkvinije i dalje smatrao da su knjige preskupe, Sibila mu je, uništivši još tri knjige, po posljednji put ponovila svoju ponudu. Kralj je na koncu kupio preostale tri knjige po cijeni za koju je mogao imati svih devet, da nije oklijevao.⁶ Sibilinske knjige proročanstava, napisane u stihovima na grčkom, čuvale su se na Kapitoliju sve do 83. pr. Kr., kada su stradale u požaru, zajedno s kapitolijskim hramom. Obnovilo ih je povjerenstvo poslano u Eritreju, Sibilinu domovinu, a zatim su po Augustovu nalogu bile pročišćene (bili su izbrisani nerazgovjetni dijelovi – KASIJE DION 54.17,2) i pohranjene u Apolonov hram na Palatinu. I kasnije su u nekoliko navrata doživjele preinake i skraćivanja (usp. KASIJE DION 57.18,4), ali nikada nisu izgubile na važnosti. Sibilinske knjige često su se konzultirale – u republikansko doba na zahtjev senata, a kasnije po naredbi cara, i to redovito nakon što su se na nebu ili na zemlji pojavila znamenja. Ta činjenica daje naslutiti da su knjige sadržavale poglavito *remedia*, opise obreda kojima se mogla odvratiti prijetnja na koju je upućivalo dotično znamenje (Beard, North, Price 1998, 62-63, 201, 205). Iznenađuje stoga Tiberijeva reakcija koju spominje Tacit (*Annales* 1.76): *Nakon izvjesnih znamenja (...)* predloži Azinije Gal da se uteknu sibilinskim knjigama. *Usprotivi se Tiberije, isto tako tajanstven u vjeri kao i u politici*.

Auspicij i haruspicij bili su obredi zahvaljujući kojima se doznavalo jesu li ili ne bogovi nakloni nekom naumljenom pothvatu od važnosti za državu. Ta dva načina ispitivanja volje bogova bila su sastavni dio rimskog bogoštovlja i smatrali su se posve legitimnim općenjem s nadnaravnim silama. Za doznavanje volje bogova putem promatranja ponašanja ptica, pregledavanja utrobe žrtvene životinje i tumačenja najrazličitijih znamenja bili su zaduženi "stručnjaci", auguri i haruspici, koji su ujedno bili u službi države. Na taj je način država kontrolirala tumačenje božanske volje i mogla ga je po potrebi usmjeravati kamo su to zahtijevali državni interesi.⁷ No, čak ni ti obredi nisu

¹ *S toga je razloga već bio izdao nalog da se pogubi Kasije Longin, koji je tada bio prokonzul u Aziji, zaboravljajući da se i Hereja zove Kasije. (ibid.).*

² (...) *mislio je da će istom u toj godini umrijeti, a ništa nije nagadao o Galbinjoj dobi. (ibid.).*

³ *I Tiberije, kad je čuo proročanstvo da će Galba biti car, ali u starosti, reče: Neka samo živi kad se to nas ništa ne tiče! (ibid.). Tacit to proročanstvo pripisuje Tiberiju, i to zahvaljujući poznavanju haldejskog umijeća koje da usvoji imaše na Rodu slobodna vremena i učitelja Trazila, čiju vještinu prokuša na ovaj način. (Annales 6.20).*

⁴ Proricanje putem proročišta bilo je zapravo uzvišen tip gatanja (Pareti 1967, 1, 309). Postojali su i posebni tumači (*hresmologoi*) koji su, na zahtjev zainteresiranih, objašnjavali proročanstvo.

⁵ Opširno o njima kod Suetonija (*Augustus* 31), a dobro je pročitati i ulomak kod Tacita (*Annales* 6.12). Izvadak iz sibilinskih knjiga, osamdeset stihova na grčkom, očuvan je u *De miraculis* 10 Flegona iz Trala (2. st.) (FGH 257 F 36).

⁶ DIONIZIJE IZ HALIKARNASA, *Romanae antiquitates* 4,62.

⁷ Vidjet ćemo kasnije, na primjerima astrologije, magije i vještijeg čaranja, da je upravo njihov individualizam i nemogućnost kontrole bio najveći trn u oku rimskog državnog aparata i uzrokom njihove nemilosti.

bili pošteđeni kritika. Ciceron je, iako i sam augur, u svojoj raspravi *De divinatione* napao augurij, izazivši sumnju u njegovu vrijednost i vjerodostojnost: *Tada (u stara vremena) se ta ptica mogla smatrati tumačem i pratiocem Jupiterovim. A danas, zatvorena u krletku i izmučena glađu, ako navali na zalogaj palente i ako joj pritom nešto ispadne iz kljuna, smatraš li to auspicijem i misliš li da je Romul na taj način obično tumačio znamenje?* (*De divinatione*, 2.35).⁸

Na Cezarovu su smrt upozoravali, između ostaloga, i nepovoljni auspiciji (KASIJE DION 44.17,3, SUETONIJE, *Caesar* 81, PLUTARH, *Caesar* 63). Gatar Spurina ga je upozoravao da se čuva martovskih ida, no Cezar kao da se na to nije obazirao. Štoviše, Suetonije pripovijeda kako se Cezar na kobni dan podsmjehnuo gataru *jer su Ide ožujске došle bez ikakve štete po njega, no Spurina mu odgovori da su doduše došle, ali još nisu prošle* (*Caesar* 81; usp. PLUTARH *Caesar* 63). Daleko su povoljnija znamenja bila u vezi sa skorašnjim sukobom za vlast između Oktavijana, Cezarova posinka i budućega Augusta, i Antonija (*Jetra svih žrtava, njih dvanaest, bila su dvostruka*, KASIJE DION 46.35,4), a da se ne govori o onima koja su se ticala Oktavijanove buduće vlasti: *Ukazalo mu se, kao nekoć Romulu, dvanaest jastrebova, a kad je prinosiso žrtve, pokazala su se jetra svih žrtvenih životinja iznutra zapletena od najdonjeg vlakanca, a nijedan vještak nije to drugačije tumačio nego da se time Augustu navješćuju sretni i veliki uspjesi* (SUETONIJE, *Augustus* 95). Haruspici su navijestili i Neronovu zlu kob: *Nekoliko mjeseci prije svoje smrti pazio je na motrenje utrobe kod žrtava, ali nikada nije dobio povoljnih znamenja* (SUETONIJE, *Nero* 56).

Sibilinske knjige, auguri i haruspici tumačili su *omina* i *prodigia*, jednom riječju – znamenja. Za Rimljanina koji je bio okružen još nerazjašnjenim i nerazjašnjivim pojavama u prirodi, oko sebe i u sebi, sve je moglo predstavljati poruku s neba: očitovanje nezadovoljstva nekog božanstva, upozorenje ili naznaku sretnog ishoda. Znamenja su igrala važnu ulogu u životu svakog bogobojažnog Rimljanina, a na njemu je bilo da za tumačenje priupita augura ili haruspeksa, ili pak da se obrati nelegalnim izvorima, kao što su to bili astrolozi i čarobnjaci. Znamenja su bila od velike važnosti za državu u cjelini, pa su se stoga pomno

bilježila i tumačila. Veliki povjesničari Livije i Dion često su u svoje pripovijedanje ubacivali popise znamenja koja su pratila određene događaje. Dakako, što je neki događaj bio važniji, znamenja koja su ga pratila bila su brojnija.⁹

S naše točke gledišta, većina pojava ili događaja koje bi Rimljanin smatrao znamenjem posve je prirodna. Sve ono što je prelazilo granice čvrsto ustanovljenog reda stvari smatralo se nadnaravnim (primjerice, upad divlje životinje u grad). Znamenja se nisu smatrala rezultatom izravnog posredovanja bogova, već upozorenjem da je narušen skladan odnos između bogova i ljudi (Beard, North, Price 1998, 37). Takvo je upozorenje od čovjeka zahtijevalo brz odgovor. Postupak je bio ovakav: onaj tko je primijetio kakvo znamenje, morao ga je što prije prijaviti senatu. Senat bi zatim dotično znamenje ili prihvatio ili odbacio ukoliko nije imalo važnosti za državu.¹⁰ Prihvaćajući ili odbijajući znamenja, senat je zapravo kanalizirao i organizirao odgovor cijele zajednice i na taj način imao kontrolu nad političkim zbivanjima i kriznim situacijama. Ukoliko bi znamenje senat prihvatio, formalno bi ustanovio da je narušen odnos između bogova i ljudi i zatražio od duumvirâ ili haruspika savjet (*remedia*) kako da se postupa. Samu akciju, odgovor čovjeka na božansko upozorenje, provodio je (ovisno o stručnom savjetu) magistrat, svećenik, pojedinac ili čitav narod. U pravilu je to bilo uvođenje nove svetkovine ili reforma stare, uvođenje novih igara u čast nekog božanstva, uvođenje novih kultova i slično (Ferguson 1982, 80). U nekoliko navrata tijekom 3. i 2. st. pr. Kr. (uvijek u vezi s opasnošću od Gala) posvjedočene su i ljudske žrtve, i to galskog i grčkog podrijetla.¹¹ Znamenja nisu predstavljala sudbinske i nepromjenjive procese, ali ni odgovor na njih nije bio jamstvo povoljnog ishoda. Sve je na kraju ovisilo o volji bogova.

Većina svjedočanstava glede znamenja potječe iz doba kasne republike.¹² Kako se rimska vlast širila Italijom, tako su se u obzir uzimala i znamenja u novostečenim dijelovima poluotoka, pa ih je samim time bilo sve više. Zahvaljujući ponajviše Liviju, Obsekvensu i Kasiju Dionu, te kasnijem izvoru *Scriptores Historiae Augustae*, možemo pratiti popise znamenja, takoreći iz godine u godinu. No, sustavna javna izvješća

⁸ Iako je kritizirao sve vrste ispitivanja volje bogova, Ciceron je ipak bio duboko religiozan čovjek.

⁹ Brojna su znamenja, primjerice, prethodila Cezarovom ubojstvu i smrti Marka Agripe, te bitkama kod Filipâ i Akcija.

¹⁰ Slučaj odbacivanja znamenja kao nevažnog poznat je samo na jednome mjestu kod Livija (43.13), ali zasigurno nije bio jedini.

¹¹ Takav izbor može se vjerojatno povezati sa starim sibilinskim proročanstvom da će Grci i Gali zauzeti grad (KASIJE DION, frg. 47) i s činjenicom da su Grci i Gali u starini općenito bili smatrani najstrašnijim narodima i neprijateljima Rima (Ferguson 1982, 80-82).

¹² Livijevo djelo *Ab urbe condita* dragocjen je izvor za znamenja u republikansko doba. Prvih deset knjiga spominju povremena znamenja, ali nijedno koje je poznato s kasnijih popisa. Velika je šteta što se drugih deset Livijevih knjiga nije očuvalo; slabašan, ali opet koristan nadomjestak je Obsekvensova *Ab anno urbis conditae DV prodigiorum liber*. Julije Obsekvens (4. st.) načinio je, naime, zbirku na temelju popisa znamenja iz Livijevih knjiga. Njegov popis počinje s godinom 249. pr. Kr. (iz Livijeve 19. knjige), a završava sa 11. pr. Kr.

o znamenjima nestala su već u Augustovo doba – naizgled nasumični upadi božanskog nezadovoljstva morali su se činiti neprimjerenima u sustavu u kojem je božanska naklonost počivala na caru.¹³ Livije je sa žaljenjem ustvrdio da se znamenja više ne iznose javno (43.13,1). Razumljivo, ako se znade da su se znamenja sada usredotočila na carsku osobu, poglavito na okolnosti vezane uz carevo rođenje i smrt.

Uzmemo li u obzir samo Obsekvensovu zbirku znamenja koja pokriva gotovo dva i pol stoljeća, dobit ćemo prilično dobar uvid u to što su sve Rimljani smatrali znamenjem. Zasigurno najčešće znamenje bila je munja (i udar groma koji je potom slijedio), a od prirodnih pojava (iako u manjoj mjeri) tu su još požari, oluje, potresi, poplave i erupcije. Strah su ulijevale i pojave na nebu (različiti meteori, padajuće zvijezde, pomrčine Sunca i Mjeseca, nerazjašnjiva tama po danu ili pak svjetlost u noći) i nenaravne padaline (kiša zemlje, blata, kamenja, mlijeka, krvi, ulja, čak i bijele krede). I na zemlji je bilo nerazjašnjivih pojava, od kojih su neke doista bile zastrašujuće (potoci krvi ili mlijeka, zastrašujući zvukovi iz zemlje). Nisu bile pošteđene ni životinje, od kojih su se mnoge smatrale zlokobnima. Kod Obsekvensa se najčešće spominju znamenja u vezi s mulom, vukom, sovom, pčelama, zmijom, psom. Od svih nakaznosti što su mogle zadesiti ljude, najviše straha ulijevalo je rođenje hermafrodita. Takvo biće su redovito utapali u moru ili rijeci. Znamenjem se smatralo i ako bi tko nezgodno pao ili se udario, ili ako bi se razbolio. Čitava skupina znamenja povezana je sa svetim mjestima (kipovi se pokreću, plaču, znoje ili krvare, vrata hrama sama se otvaraju ili zatvaraju) ili s četama (s neba ili iz dubine zemlje čuje se bojna truba ili zveket oružja, stjegovi obavijeni paučinom, vatra izbija s vrhova kopalja, štitovi su poprskani krvlju). Neka su znamenja nehotice izazvali sami vojskovođe: jedan je, primjerice, poveo trijumfalnu povorku osvojenim gradom i tako svojim neprijateljima “isposlovao” pobjedu. Posebna skupina znamenja su snovi, o kojima će biti riječi kasnije. Ukratko, čovjek je bio okružen pojavama i događajima koji su se u svakom trenutku mogli protumačiti kao božanska poruka ili upozorenje.

Znamenja su pratila dva ključna trenutka u Cezarovu životu, sudeći barem prema raspoloživim izvorima: prilikom stjecanja neograničene vlasti u Rimu, te uoči smrti. U prvome slučaju, potaknut viđenjem odlučio je prijeći Rubikon, izgovorivši onu poznatu rečenicu: *Podimo kamo nas zovu znamenja bogova i nepravda naših neprijatelja! Kocka je pala!* (SUETONIJE, *Caesar* 32). Što se tiče njegove smrti, *pojavila su se znamenja ne maloga broja i ne bez važnosti*, kaže Kasije Dion, nabrojivši zatim neobjašnjive pojave koje su bile shvaćene kao upozorenja (44.17,1-3). Tim znamenjima još se

pridružuju neka druga kod Suetonija (*Caesar* 81) i Plutarha (*Caesar* 63). Govore kako je i sam Cezar na neki način proizveo nehotično znamenje svoje smrti. Večer uoči, kada su ga pitali kakva je smrt najbolja, on je odgovorio: *Neočekivana* (PLUTARH, *Caesar* 63). Bogovi su pak u više navrata znamenjima pokazali svoju naklonost prema Augustu. Njegovo je rođenje pratilo veličanstveno viđenje: *ocu Oktaviju se učinilo da je sunce izašlo iz Atijine utrobe* (KASIJE DION 45.1,3). U više mu je navrata nebo poslalo poruke o budućoj njegovoj vlasti; spomenimo ovdje tek jednu pojedinost iz vrlo slikovite Suetonijeve pripovijesti: *Još kao sasvim maleno dijete (...) jedne ga je večeri dojkinja položila u kolijevku na sasvim ravnu mjestu, a sutradan ga nije bilo ondje; poslije duga traženja našli su ga napokon na vrlo visokoj kuli, kako leži okrenut licem prema suncu na istoku* (*Augustus* 94).¹⁴ No, iza njegove vladarske moći stajala je Livija, kojoj je to bilo zajamčeno sljedećim znamenjem: *Orao je u njeno krilo bacio bijelu pticu s grančicom lovora i bobicama na njoj. Budući da se činilo da je to važno znamenje, ona se brinula za pticu i posadila lovor, koji je pustio korijen i rastao, te je još dugo nakon toga opskrbljivao one koji su slavili trijumfe* (KASIJE DION 48.52,3). Dva je hrama (Apolona Palatinskog i Jupitera Gromovnika) August dao sagraditi na poticaj znamenja – oba puta riječ je bila o munji (KASIJE DION 49.15,5 i 54.4,2; SUETONIJE, *Augustus* 29). Izvori Augusta prikazuju kao vrlo bogobojaznog, ali i praznovjernog čovjeka. Pravu riznicu podataka u tome smislu pruža nam Suetonije (*Augustus* 83, 90 i 92). Carevu su smrt, kao što je to bio slučaj i kod svih ostalih njegovih nasljednika, navijestila neka znamenja (KASIJE DION 56.21,1 i SUETONIJE, *Augustus* 97). Evo onog najupečatljivijeg: (...) *udarila je munja i s natpisa na njegovu kipu skinula prvo slovo njegova imena; upitani tumači odgovorili su da će August živjeti još samo stotinu dana, jer taj broj označuje slovo C, a bit će uvršten među bogove, jer ‘aesar’, to jest preostali dio imena ‘Caesar’, u etruščanskom jeziku znači ‘bog’* (SUETONIJE, *Augustus* 97).

Livija, Tiberijeva majka, već je otprije znala da će njen sin zasjesti na prijestolje. *Kad je Livija očekivala porod Tiberijev, htjela je po raznim znakovima saznati hoće li roditi sina; zato je uzela jaje ispod kvočke te ga naizmjenice sa svojim sluškinjama grijala u ruci dok se nije izlegao pjetlić s prekrasnom krestom* (SUETONIJE, *Tiberius* 14). No, Tiberije se pokazao *prema bogovima i vjerskim obvezama prilično nemaran, jer je bio vrlo odan astrologiji i uvjeren da svime upravlja sudbina* (SUETONIJE, *Tiberius* 69). Neka su znamenja upozorila na karakter njegove vladavine: *Jedna je sova sjela na krov kurije za vrijeme prve sjednice senata održane nakon Augustove smrti, ispuštajući mnoge zlokobne krikove.*

¹³ Ferguson 1982, 252: (...) *these seemingly random intrusions of divine displeasure must have appeared incongruous in a system where divine favour flowed through the emperor (...).*

¹⁴ Za druge primjere: KASIJE DION 45.2, 46.46,2-3, 53.20,1.

(KASIJE DION 45.2). Osim što je bio sklon astrologiji, Tiberije je bio i poprilično praznovjieran (no ipak ništa više od Augusta!). Suetonije pripovijeda kako je *za malo ružnijega vremena nosio uvijek lovorov vijenac na glavi, jer kažu da grom nikada ne udara u lovorov list.* (Tiberius 69). I bitke je radije zametao nakon kakvog povoljnog znamenja (usp. SUETONIJE, Tiberius 19). Dakako, i njegovu smrt su navijestila izvjesna znamenja (SUETONIJE, Tiberius 74). Kaligula, koji ga je naslijedio, bio je, po nepodijeljenom mišljenju svih izvora, lud.¹⁵ Kako inače protumačiti njegovu izrugivanje bogovima (KASIJE DION 59.28,2-4) i nastojanje da ih oponaša? *Domislio se kako će proizvoditi tutnjavu kao odgovor na pravu grmljavinu i bljesak kada budu sijevale munje. Jednako tako, kadgod padne munja, on će zauzvrat zavlatati koplje u stijenu (...)* (KASIJE DION 59.28,6-7). Pa ipak, *on, koji je toliko prezirao bogove, običavao je kod najmanjega groma i munje zatvarati oči, zamatati glavu, a kod jačega nevremena skakati s ležaja i skrivati se pod krevet. Na putovanju po Siciliji, gdje se mnogo rugao čudesima što su se događala na raznim mjestima, iznenada je jedne noći pobjegao iz Mesane jer ga je zastrašio dim i tutnjava iz kratera Etne* (SUETONIJE, Caius 51). Nasilnu smrt tog okrutnog i opasnog čovjeka najavila su mnoga znamenja, koja nabraja Suetonije (Caius 57).

Klaudijevu je buduću vladavinu najavio jedan događaj: *Kad je prvi put dolazio na Forum u pratnji liktorâ, dogodilo mu se da mu se orao koji je mimo letio spustio na desno rame* (SUETONIJE, Claudius 7). Tradicija je u ovome caru vidjela prekomjerno lakovjernog čovjeka kojim su pokvarene žene poput Mesaline i Agripine manipulirale po svojoj volji, igrajući na kartu njegovog straha od božanskih znamenja. Raskalašena se Mesalina pred očima svoga supruga vjenčala s ljubavnikom, prikazavši mu čitavu stvar kao prividnu udaju koja se namjerice upriličuje zato da bi se od njega odvrtila i na drugoga prenijela opasnost koju njemu samome navješćuju neka čudesa (SUETONIJE, Claudius 29). Klaudije je inače bio vrlo bogobožazan čovjek (SUETONIJE, Claudius 22). Znamenja nisu mimoišla ni njegovu smrt (KASIJE DION 35.1, SUETONIJE, Claudius 46). Izgleda da je Agripina, Neronova majka, u narodu nastojala prikazati svoga sina kao odabranika bogova. Pričalo se da su ga dvojica mladića božanske ljepote *tako pomilovali po obrazima, da su mu crnu kosu pretvorili u crvenkastu i sličnu mjedi.* (SUETONIJE, Nero 1). Poznata je i pripovijest o tome kako su se, *dok je bio dijete, pojavili uza nj zmajevi, kao da će ga čuvati: bajka izmišljena poput stranih čudovišta, jer je i on sam, koji nipošto nije sebe ponižavao, običavao pripovijedati da je samo jedna zmija bila viđena u njegovoj sobi* (TACIT, Annales 11.11; usp. KASIJE DION, Epitomae 61.1). Već tijekom Neronova djetinjstva bogovi su dali naslutiti kako će

poguban biti taj vladar po svoj narod (SUETONIJE, Nero 6). U nekoliko navrata tijekom njegove vladavine ponavljala su se nadnaravna upozorenja, očitujući nezadovoljstvo bogova Neronovim ponašanjem: *prilikom oblačenja muževne toge božanska sila potresala je zemlju dugo vremena samoga dana održavanja te svečanosti* (KASIJE DION, Epitomae 60.33,2c); *prilikom ženidbe Klaudijevom kćeri Oktavijom činilo se da je nebo u plamenu toga dana* (KASIJE DION, Epitomae 60.33,2¹); *nakon što je ubio svoju majku sunce je pomrčalo i mogle su se vidjeti zvijezde (...)* *Još se jedan događaj zbio u kome bi se mogla prepoznati ruka neba. Mislim na munju koja je udarila u Neronovu večeru i spalila je čitavu nakon što su mu je donijeli, kao neka harpija koja mu je ugrabila hranu.* (KASIJE DION, Epitomae 62.16,4-5; usp. TACIT, Annales 14.22). Jednom je prilikom na sebe navukao srdžbu bogova, jer je *zaplivao u izvoru iz kojega je dovedena u Rim voda Marcija; i činilo se da je, okupavši u njemu tijelo, obeščastio sveto vrelo i svetost mjesta. Bolest koja se iza toga pojavi potvrdi srdžbu bogova.* (TACIT, Annales 14.22). Neron je također bio vrlo praznovjieran (SUETONIJE, Nero 19 i 41). Njegovo su svrgnuće i smrt najavila čudna znamenja, *preteče najbližih nevolja* (TACIT, Annales 15.47). Tacit niže grozne primjere (*ibidem*). Uvjerivši se da mu nepovoljna znamenja proriču propast, Neron je htio to zlo usmjeriti prema drugima i naumio je poubijati mnoge ljude. U tome ga je spriječio učitelj Seneka: *Bez obzira koliko ih možeš ubiti, ne možeš ubiti svoga nasljednika* (KASIJE DION, Epitomae, 62.18,2-3).

S Neronom je izumrla dinastija Julio-Klaudijevaca. Bogovi su i s time u vezi ljudima uputili upozorenje: *Kad je Livija jednom, odmah poslije svoje udaje za Augusta, pohodila svoje imanje u Vejima, preletio je iznad nje orao i u njezino krilo spustio bijelu kokoš s grančicom lovora u kljunu, i to neozlijeđenu, kako ju je bio ugrabio. Livija zapovijedi da se kokoš othrani, a grančica zasadi. I od kokoši se izglego toliko pilića, da se još danas ona vila zove 'Kod kokoši', a iz grančice je izrastao takav lovorik da su carevi, kad su imali slaviti trijumf, iz njega brali lovore. Uz to su imali običaj da odmah poslije trijumfa na istom mjestu zasade druge mladice. Opazilo se i to da se kratko vrijeme prije smrti svakog cara posušilo stablo što ga je on zasadio. Ali u posljednjoj godini Neronova života nije se samo posušila čitava šuma do posljednjega korijena nego su uginule i sve kokoši što god ih je ondje bilo (...)* (SUETONIJE, Galba 1).

Nitko nije bio zaštićen od zastrašujućeg dodira znamenja. Stoga nije ni čudo što je većina Rimljana bila poprilično praznovjerna. Smatralo se da osobito žene lako podliježu gubitku samokontrole u tome smislu. Praznovjerju žena osobito se narugao Juvenal, posvetivši

¹⁵ Prava je šteta što se izvješće o Kaliguli nije očuvalo u Tacitovim *Analima*. Nažalost, izgubljene su knjige koje pokrivaju razdoblje od 38. do 47. godine. Zacijelo bi bilo vrlo zanimljivo pročitati što Tacit ima reći o tom neuračunljivom čovjeku.

im, na sebi svojstven način, čitavu šestu satiru. Evo što on, između ostaloga, kaže: *Kada želi izaći u nosiljci do prvog miljokaza, ona izračunava povoljno vrijeme iz pločica. Ako protrlja kut oka koji je svrbi, ona traži mast, ali tek nakon što je pogledala u horoskop. Ako leži bolesna, ona misli da ne smije uzeti hranu ni u koje vrijeme osim u ono u koje dozvoli (astrolog) Petosiris.* (Satura 6,577-581). Praznovjerje je bilo plodno tlo na kojem su procvatale umijeća čaranja, proricanja sudbine i gatanja svih vrsta. Ovdje valja ponešto reći i o tim vrstama prodiranja čovjeka u sferu božanskoga, o onim umijećima od kojih je senat uvijek zazirao, ali su ipak bila popularna među ljudima svih staleža, pa čak i među nekim članovima carske kuće. Riječ je o astrologiji i magiji.

Proricanje sudbine na temelju promatranja gibanja nebeskih tijela i njihovih međusobnih odnosa, te obredi koji su uz to išli bili su strani rimskom poimanju štovanja bogova i poštivanja njihove volje.¹⁶ Stoga su astrolozi često doživljavali progone i zlostavljanja vlasti.¹⁷ No, mjere protiv astrologa nisu imale nekog naročitog uspjeha, jer su se oni uvijek ponovno vraćali, tako da je Tacit ustvrdio da su astrolozi u Rimu *soj koji će se u našem gradu usprkos zabranama uvijek zadržavati* (Historiae 1.22). Upravo su progoni astrolozima pribavljali popularnost kod puka. Juvenal to ovako obrazlaže: *Povjerenje u njegovo umijeće je utoliko veće ako mu na desnoj i lijevoj ruci zveckaju okovi, te ako je dugo boravio u zatvoru. Nitko ne smatra genijem astrologa koji nije bio osuđen* (Satura 6,560-562).

Osobito netrpeljiv prema astrolozima bio je Tacit – tom odbojnošću upravo odišu njegovi *Anali*, a i u *Historijama* se osvrnuo na njih: (...) *soj ljudi nepouzdan moćnicima, lažljiv onima koji se nadaju* (Historiae 1.22), tvrdeći da se većini ljudi ne može izbiti iz glave da je sudbina svakoga određena u času njegova rođenja (Annales 6.22). Pozadina netrpeljivosti rimske vlasti prema astrolozima jest njihova neuhvatljivost i nemogućnost kontrole nad njima. Za javnost, objašnjenje je glasilo: Kaldejci uništavaju rimsku bogobojznost i djeluju moralno negativno na narod (Pareti 1967, 2, 289). Sama astrologija kao takva (za razliku od magije) nije se smatrala opasnom po sigurnost države. No, ono što je zabrinjavalo vlast bilo je to što je astrologija, kao specijalizirani oblik religijskog znanja, bila u rukama skupine neovisnih stručnjaka i što je, zahvaljujući propagandi i tajnovitosti koju su astrolozi oko sebe ispleli, predstavljala odvojeno (i možda konkurentsko) žarište religijske moći i stoga prijetnju tradicionalnoj rimskoj religiji (Beard, North, Price 1998, 161).

Cilj astrologije bio je da otkrije utjecaj što ga nebeska tijela imaju na ljude pojedinačno i na čitave države. Ona je nastojala objasniti prošlost i proreći budućnost. Ima li bolje prilike da pojedinac, zastrašen nečim što je smatrao znamenjem ili pritisnut kakvom brigom, na brz način dozna što će se dogoditi i tako odagna neizvjesnost? To su uvjerenje uvelike širili putujući gatar, uglavnom istočnjaci. Među astrolozima bilo je *nadahnutih mislilaca, ali i lupeških šarlatana* (Pareti 1967, 3, 238). Oni su putovali svijetom nastojeći privući lakovjerne ljude i od njih za svoje usluge izmamiti novac. Tvrđili su da mogu čitati misli i razotkrivati tajne, da razumiju govor životinja, da liječe bolesti i da spašavaju ljude iz različitih nevolja. Osim toga, čitali su sudbinu iz dlana i tumačili snove. Astrologija je zapravo bila običan fatalizam u kvaziznanstvenom ruhu, slijepi vodič i prijetvorni tješitelj, posve neprimjerena zamjena za religiju (Cary, Scullard 1994, 400).

Astrolozi su se uvukli i na Palatin. Mladome Oktavijanu Antonijev je astrolog prorekao buduću veliku moć (PLUTARH, *Antonius* 33), a Tiberiju je još kao dječaku jedan zvjezdoznanc predvidio *sjajnu budućnost* (SUETONIJE, *Tiberius* 14). Treći je pak astrolog u zvjezdama vidio da će Neron vladati i da će ubiti svoju majku (KASIJE DION, *Epitomae* 61.1; TACIT, *Annales* 14.9). Pa ipak, astrolozi nisu uživali jednako povjerenje svih careva julio-klaudijevske dinastije. Sudeći po izvorima, August i Klaudije nisu imali običaj redovito se konzultirati sa zvjezdoznancima, dok se za Tiberija i Nerona znade da su imali osobne astrologe čijim su se umijećem često služili.¹⁸

Osobito odan astrologiji bio je Tiberije, koji je i sam bio *iznimno dobro upućen u umijeće proricanja iz zvijezda* (KASIJE DION 55.11,1). Oprezan prema onima koji su se predstavljali kao zvjezdoznanci, ukoliko bi posumnjao u šarlatanstvo ili varku Tiberije ih je odmah uklanjao (TACIT, *Annales* 6.21). Zvjezdoznanc Trazil uživao je kod cara povjerenje, stečeno nakon što je Tiberije jednom prilikom bio iskušao njegovu moć predviđanja sudbine (KASIJE DION, 55.11,1-3; usp. SUETONIJE, *Tiberius* 14 i TACIT, *Annales* 6.21), a i zahvaljujući tome što su u više navrata događaji potvrdili točnost njegovih proračuna. *Trazil je manipulirao Tiberijem vrlo lukavo*, kaže Kasije Dion (58.27,2), zatajivši mu dan smrti. *To je bilo zato da Tiberije, misleći da će još prilično dugo živjeti, ne žuri u osuđivanju na smrt optuženih ljudi* (ibidem). Neronova vladavina počela je u znaku astrološkog proračuna. Kad je umro Klaudije, Agripina (careva žena i Neronova majka) je tajila njegovu smrt, čekajući da *nastupi pogodan trenutak što*

¹⁶ Kolijevka astrologije je Mezopotamija. Odatle, iz Asirije i Babilona, to se umijeće proširilo u Egipat, odakle su ga zatim preuzeli Grci, a Rimljani upoznali zahvaljujući ovima.

¹⁷ Tijekom 1. stoljeća u čak je sedam navrata zabilježeno protjerivanje astrologa iz Rima i Italije.

¹⁸ Tiberijev astrolog Trazil imao je sina Balbila koji se bavio istim umijećem. Balbil je uživao osobito povjerenje cara Nerona, pa ga je ovaj čak imenovao prefektom Egipta (Cary, Scullard 1994, 639, bilj. 44).

ga označiše astrolozi (TACIT, *Annales*, 12.68). Tada je na scenu stupio Neron i na službeni vijest o smrti Klaudijevoj između šestoga i sedmoga sata izašao do dvorske straže. Kako je, naime, čitav taj dan bio zlokoban dan, taj se sat činio još najzgodnijim za nastup vlade (SUETONIJE, *Nero* 8). Neronu zvijezde ipak nisu bile naklonjene. Astrolozi su nekoć prorekli Neronu da će jednom biti svrgnut, kaže Suetonije (*Nero* 40). Taj je trenutak označila zvijezda repatica, za koju se općenito vjeruje da navješćuje propast najvišim vlastima (SUETONIJE, *Nero* 36).

Ono što je najviše privlačilo ljude astrolozima bili su horoskopi. Kaldejski su vrači na temelju podataka o satu, danu i mjestu rođenja sastavljali horoskop dotične osobe, iz kojega se iščitavala sudbina. Budući da se vjerovalo da je sudbina određena u trenutku čovjekova rođenja i stoga nepromjenjiva, horoskop je služio tek kao uvid u ono što će se dogoditi, bez ikakve primisli da bi se to moglo promijeniti. Zahvaljujući zamršenim izračunima koji su nenaviklom oku bili nerazumljivi i tajnoviti, astrolozi su kod poklonikâ uživali i laskavi naziv *mathematici*. Izračunavanje osobnog horoskopa bio je prihvatljiv oblik proricanja sudbine i vlast je pred time zatvarala oči, sve dok netko nije poželio zaviriti i u sudbinu samoga cara ili kojeg člana njegove kuće. Suetonije, Tacit i Dion spominju niz suđenja zbog navodnih konzultacija s astrolozima o budućnosti cara ili članova carske obitelji, te zbog prakticanja magije (za 1. stoljeće posvjedočeno je petnaestak slučajeva, dok su za 2. stoljeće poznata samo dva ili tri). Začudo, sve optužbe zbog dodira s nedozvoljenim umijećima idu kao popratna pojava uz neku drugu, opasniju i ozbiljniju optužbu: veleizdaju ili razvratno ponašanje. Skoro svi optuženi za konzultaciju s astrolozima ili čarobnjacima bili su prisiljeni na samoubojstvo.

No, i carevi su željeli doznati svoju budućnost. Mahom svi, kojima se ovdje bavimo, od Augusta do Nerona, dali su kod povjerljivih astrologa izraditi svoj horoskop. Mudar "matematičar" mogao je na taj način steći naklonost kod cara, ističući mu sretne crte sudbine, a prešutivši one kobne. Osim toga, u sprezi sa samim carem, astrolog je mogao i učvrstiti i podupirati carevu moć, proričući mu javno uspon ili vojnu pobjedu. Suetonije pripovijeda ovu zgodu: *Za svojega boravka u Apoloniji uspeo se August u pratnji Agripe na zvjezdarnicu astrologa Teogena. Pošto je astrolog Agripa, koji je prvi pitao, prorekao velike i nevjerovatne stvari, August je ustrajno tajio sat svoga rođenja i nikako ga nije htio odati, sve iz straha i stida da se ne bi otkrilo da je neznatniji nego Agripin. Kad ga je ipak poslije duga nagovaranja teškom mukom i oklijevajući rekao, skočio je Teogen i pao na koljena pred njim. Otada je August imao veliko pouzdanje u svoju sudbinu, te je objavio svoju zvijezdu i dao skovati srebrni novac sa slikom zvijezda Jarca, u kojem se rodio (Augustus 94).* August je stoga rado dao obznaniiti svoj horoskop. No, ujedno je zabranio da se horoskopi ubuduće objavljuju (KASIJE DION 56.25,5). Ukazom su bili zabranjeni i

sastanci s astrolozima bez svjedoka ili bilo kakve konzultacije u vezi s nečijom smrću (KASIJE DION, 56.25,5; SUETONIJE, *Tiberius* 63). Kao što je već spomenuto, Tiberije se u slučaju mnogih pobrinuo da dozna dan i sat njihova rođenja, i na temelju njihova karaktera i sudbine bi ih osuđivao na smrt, kaže Kasije Dion (57.19,2-3). Suetonije pak tvrdi da horoskopi Kaligule i Nerona nisu sadržavali ništa dobrog (*Caius* 57 i *Nero* 6).

Za razliku od astrološkog umijeća, tumačenje snova smatralo se najraširenijim oblikom "naravnog" proricanja (Ferguson 1982, 154). Prvu veliku sanjaricu, u kojoj su bila sabrana i sva dotadašnja asirsko-babilonska i egipatska iskustva, sastavio je Artemidor iz lidijskog grada Daldisa (2. pol. 2. st.). To je ujedno i jedina očuvana antička knjiga o tome predmetu. Već u svoje doba Artemidor je bio slavan tumač snova koji je na to umijeće gledao znanstvenim očima. On luči razliku između doživljaja za vrijeme spavanja (*enypnion*, *insomnium*) i sna (*oneiros*, *somnium*): *San se od doživljaja za spavanja razlikuje po tom što je san znak budućnosti, a doživljaj za spavanja sadašnjosti* (c. 1). Vjerovalo se da snovi opominju na neku opasnost ili navješćuju nešto veliko, ili da općenito daju kratak uvid u budućnost. Snovi su upućivali poruke različitih vrsta: jedni su služili bogovima kao način objave njihove volje, drugi su davali poruke i opomene različitih sadržaja, u trećima se sugerirala terapija za bolest dotičnog spavača... U snovima su se nerijetko pojavljivale i duše umrlih, o čemu na vrlo slikovit način piše Plinije Mlađi u pismu upućenom prijatelju Suri: *Vrlo bih volio znati misliš li da duhovi postoje i da imaju vlastiti lik i neku vrst nadnaravne moći, ili da nisu od stvari i da nisu stvarni, te da uzimaju lik samo uz pomoć našega straha. Ja osobno vjerujem u njihovo postojanje (Epistula 7.27).* No, Juvenal nije ostao dužan onima koji vjeruju u duhove: *Danas čak ni djeca – osim onih koji još ne plaćaju ulaz u javno kupalište – ne vjeruju da postoje nekakvi duhovi, podzemno kraljevstvo, crne žabe u vodama Stiksa ili da tolike tisuće mrtvaca preko rijeke prebacuje jedan čun (Satira 2,149-152).*

No, san se od davnine smatrao upozorenjem božanske sile i nitko nije olako prelazio preko toga. Onoga pak koji je pokušao ignorirati poruku dobivenu posredstvom sna, sustigla je zla kob. Primjer za to je Cezar, čiju su smrt navijestila čak tri sna: njegove žene Kalpurnije (KASIJE DION 44.17,1-2; usp. SUETONIJE, *Caesar* 81 i PLUTARH, *Caesar* 63), pjesnika Helvija Cine (PLUTARH, *Brutus* 20) i njegov vlastiti. Cezar je, naime, noć uoči smrti sanjao kako više puta lebdi nad oblacima, a onda opet kako Jupiteru pruža desnicu (SUETONIJE, *Caesar* 81; usp. KASIJE DION 55.17,1-2). Usprkos tim očitim upozorenjima, Cezar je otišao na kobnu sjednicu senata.

Oktavijanu Augustu nekoliko je tuđih snova predskazalo buduću moć. Atija, njegova majka, tvrdila je da je on Apolonov sin, uvjeren u to na temelju sna: *učinilo joj se da opći sa zmijom, i upravo je to bilo*

uzrokom da je na kraju određenog roka rodila sina (KASIJE DION 45.1,2). Osim toga, još trudna, sanjala je da joj se utroba uzdiže do nebesa i rasprostire po čitavoj zemlji (KASIJE DION 45.1,3). Ciceron i Kvint Katul usnili su međusobno slične snove o nepoznatom dječaku koji uživa Jupiterovu naklonost. Sutradan, na javi, prepoznali su ga u Oktavijanu (Ciceronov san: KASIJE DION 45.2,2; SUETONIJE, *Augustus* 94; PLUTARH, *Cicero* 44; Katulov san: KASIJE DION, 45.2,3; SUETONIJE, *Augustus* 94). Upozorenje dano Augustovom liječniku u snu spasilo je Augusta od sigurne smrti tijekom bitke kod Filipâ. Liječnik je bio sanjao da mu je Minerva zapovijedila da svog pacijenta, iako je ovaj još bio slaba zdravlja, izvede iz šatora, kaže Kasije Dion (47.41,2), a Suetonije objašnjava: *Neprijatelji su se, zauzevši tabor, strčali i njegovu nosiljku, misleći da ondje leži, izboli i rastrgali* (*Augustus* 91). Sam je August na sne vrlo pomno pazio, i to jednako na ono što je sam sanjao kao i na ono što su drugi o njemu sanjali (...) Sam je kroz čitavo proljeće znao usniti na tisuće snova, strašnih, ali ispraznih i bez značenja, a ostalo doba godine manje, ali ovi su se, međutim, češće ispunjali (SUETONIJE, *Augustus* 91). Izvori spominju tri Augustova sna. Dva od njih ponukala su ga na bogoštovne čine, dok treći graniči s izmišljenom pričom. Naime, potaknut jednim snom, donio je u Rim Junonin kip iz osvojene Peruzije (KASIJE DION 48.14,6), a nakon drugoga je sna obznanio da se hram Jupitera Kapitolijskog ne smije zanemariti nauštrb svetišta Jupitera Gromovnika (KASIJE DION 54.4,2; SUETONIJE, *Augustus* 91). Treći ga je san navodno bio ponukao da svake godine na određeni dan prosjači novac od naroda pružajući otvorenu šaku prolaznicima (SUETONIJE, *Augustus* 91). Kasije Dion, koji je prepričao isti taj san, dodaje: *To je tradicija, bila vjerojatna ili ne* (54.35,3).

Tiberiju je jedan san dao naslutiti skorbu smrt (SUETONIJE, *Tiberius* 74), no car se više pouzdao u Trazila i nije se na to obazirao. Kaligulu je pak najviše mučila besanica, jer noću nije spavao više od tri sata, a ni tada mu san nije bio miran, nego strašen neobičnim priviđenjima. (...) Stoga je velik dio noći, kad bi mu dosadilo nespavanje i ležanje, sad sjedio na postelji, sad vrludao po dugim trijemovima, neprestano dozivajući i očekujući jutro (SUETONIJE, *Caius* 57). Znakovit je i njegov san dan uoči pogibije: *sanjao je da stoji na nebu do prijestolja Jupiterova, a Jupiter ga je nato gurnuo palcem desne noge i strmoglavio ga na zemlju* (SUETONIJE, *Caius* 57). Zahvaljujući izmišljenim snovima, Mesalina je lako manipulirala Klaudijem. *Kadgod su* (Mesalina i Narcis) *željeli isposlovati nečiju smrt, prestrašili bi Klaudija i kao posljedicu toga bilo bi im dopušteno da učine štogod su htjeli*, kaže Kasije Dion (60.14). Tradicija spominje dva primjera: anonimnog protivnika nekog parničara i Gaja Apija Silana (SUETONIJE, *Claudius* 37; KASIJE DION 60.14). I Neron je podlegao tlapnji jednoga Kartažanina koji

je sanjao blago zakopano na svome imanju. Tu komičnu epizodu opisao je Tacit (*Annales* 16.1,3). No, vlastiti snovi su mu u nekoliko navrata dali naslutiti strašan kraj: *On, koji nikada prije nije običavao sanjati, usnio je poslije ubojstva svoje matere da mu je pri upravljanju lađom izbito kormilo, a zatim da ga žena Oktavija vuče u najgušću tamu i da ga sad prekriva jato krilatih mrava, sad da ga kipovi pokorenih naroda, podignuti kod Pompejeva kazališta, okružuju zakrčujući mu put; napokon da mu se njegov najmiliji asturski konj stražnjim dijelom tijela pretvorio u majmuna i samo nepromijenjenom glavom glasno rže* (SUETONIJE, *Nero* 46).

Ona vrst umijeća zadiranja u nadnaravno od koje je svaki mudar čovjek zazirao a vlast ju je otvoreno progonila (pa ipak je imala poprilično konzumenata) bila je magija. Magija i religija oduvijek su postojale rame uz rame, pa bi bilo pogrešno pokušati izdvojiti razdoblje magije od razdoblja religije. Razlika je bila u pristupu nadnaravnome. Magija je bila neka vrst parodije prave religije: ako se magijski obred izveo točno do u svaku pojedinost, ne ispustivši ništa i ne pogriješivši ni u kakvoj sitnici, željeni rezultat je morao uslijediti, osim ako ga ne osujeti neka druga, jača magija; što se pak religije tiče, ishod molbe ovisio je isključivo o volji bogova.

Magija se ne može svesti na jednu kategoriju – ona je niz radnji čija se pravila sukobljuju s prevladavajućim pravilima religije, znanosti ili logike nekoga društva (Beard, North, Price 1998, 154). Magija se ne može uokviriti niti određenom definicijom – svako pojedino društvo drugačije je shvaćalo pojmove magije i religije (Egipćani su, primjerice, magiju vrlo cijenili i smatrali je nedjeljivom sastavnicom svoje religijske prakse; usp. Wallis Budge 1987). Čak i u rimskome društvu magija je tijekom vremena bila različito vrednovana. Mnogo je svjedočanstava za rano i srednjerepublikansko doba koja pokazuju da su Rimljani tada uvažavali i smatrali posve normalnom religijskom praksom ono što bismo mi danas nazvali magijom. Pročitajmo samo Katonov recept za liječenje iščašenja i lomova (rasprava *De agri cultura* napisana je oko 160. pr. Kr.): *Bilo kakav lom izliječit će se ovom čarolijom: uzmi zelenu trsku dugačku četiri do pet stopa i raspolovi je. Neka je dvojica drže na tvojim bokovima. Počni pjevati: motas vaeta daries dardares astataries dissunapiter* (...) (c. 160). No, od kasnorepublikanskog doba, granica između "prave" religije i njenih nedozvoljenih, rubnih inačica sve je oštrija.

Magijska praksa osobito se raširila tijekom principata. Tajna popularnosti magije bila je u tome što se u narodu vjerovalo da čarobnjaci dolaze u dodir s besmrtnim bogovima i imaju moć da čine sve što žele po tajanstvenoj sili određenih čaranja. Dosad najranije očuvano opsežno izvješće o magiji nalazi se u pojedinim knjigama *Naturalis historiae* koju je sastavio Plinije Stariji u doba Flavijevaca. Plinije je pokušao pratiti širenje magijske prakse (ishodište je Perzija, odakle je preko Grčke stigla u

Italiju)¹⁹ i definirati magiju u odnosu na znanost i religiju. Plinije razlaže kako je magija izrasla iz medicine (zadovoljava potrebu za zdravljem), preuzevši zatim snagu *religionis*²⁰ (kontrolu nad bogovima) i sve skupa zaodjevši u astrologiju (daje uvid u budućnost), da bi dobila na moći i tajanstvenosti. *Tako je ljudski duh sapela trima okovima i toliko se visoko uzdigla da i danas vlada nad velikim dijelom narodâ (...)* (*Naturalis historia*, 30.1.2). Ovo je možda najtočnija i najslikovitija definicija magije.

Bogobojzni ljudi zdravog psihičkog ustroja izbjegavali su magiju, osjećajući i strah od njene moći. Bilo je i onih koji su je otvoreno, naturalistički ali i duhovito, ismijavali. Juvenal je velik dio šeste satire posvetio magiji i praznovjerju općenito, izvrgavši ruglu svoje praznovjerne suvremenike, a za njim nije zaostajao ni Horacije. U satiri *Lukije ili magarac* anonimnog autora, glavni lik (Lukije) doputovao je u Tesaliju (tamošnje vještice su bile na glasu). *I te kako sam želio da tamo ostanem i da pronađem neku ženu upućenu u čarolije, pa da vidim kakvo čudo, na primjer čovjeka kako leti ili kako se pretvara u kamen*, pripovijeda on (c. 4). Želja mu se ostvarila, pa se u 12. glavi detaljno opisuje pretvorba jedne vještice u pticu. Međutim, kada je Lukije zaželio na sebi iskušati čaroliju te i sam postati pticom, poslužio se krivom bočicom i od sebe načinio magarca (c. 13).

Iako je bilo mnogo pristalica magije, čak i među obrazovanima, mnogi su je trezveni ljudi oštro kritizirali. Plinije Stariji je otvoreno tvrdio da je magija prijevarna, potkrijepivši to jednom pojedinošću u vezi s Neronom. Naime, Neron, čija strast za magijom nije bila ništa manja od strasti za kitarom i tragičkim pjevanjem, u želji da zapovijeda bogovima dao je velike novce za čaroliju koja bi mu to omogućila. Kada je pak vidio da ona ne djeluje, okanio se magije. *To je očiti i nedvojbeni primjer da je to umijeće lažno*, zaključio je Plinije (*Naturalis historia*, 30.2.14). Plinije često navodi i lažne tvrdnje magâ glede čarobnih svojstava nekih životinja i biljaka. Odbojnost prema magiji osjeća se i kod Tacita, ali najbolji primjer opreke između religije i magije dao je Lukan u spjevu *Pharsalia* (6.413-830): uoči bitke kod Farsala Sekst Pompej očajnički želi doznati kakav će biti ishod sukoba. No, on ne pita proročište i ne laća se legitimnog načina proricanja (auspicija ili haruspicija), nego se okreće magiji. Odvratni postupci vještice Erihto, koja budućnost proriče putem nekromancije, sušta su suprotnost racionalnoj i humanoj religijskoj praksi.

Magijski postupci uništavali su osnovnu ljudsku pristojnost, običaje i zakone, te vrijeđali bogove.

Prolijevanje ljudske krvi i različite odvratne čarolije magiju je suprotstavljalo pravilima ljudskog ponašanja i tradiciji rimske religije. Magijska praksa služila se bezbožnim mračnim obredima u kojima se nije zaziralo ni od ubojstva. Stoga se čaranje uvijek kažnjavalo smrću (Paulo, *Opiniones*, 23.14-19). Čaranje je imalo dvije glavne svrhe: zadati smrt ili potaknuti ljubav. Izgleda da je Kaligula bio žrtva moći ljubavnog napitka, jer Juvenal, ustvrdivši prvo da takav napitak smućuje um muškarca, kaže: *To je još podnošljivo, ako ne počneš bjesniti kao onaj Neronov ujak, kome je Cezonija nalila napitak od izrasline s glave još drhtavog pileta* (*Satura* 6.614-617). Izgleda da se sami carevi nisu služili magijom (znači li to da su im prohtjevi nalazili ispunjenje u astrologiji?) No, nerazjašnjive pojave koje bi mogle potpasti pod okrilje magije povezane su bile s nekima od njih. Suetonije pripovijeda kako je prolazio znatiželjnik koji bi zaželio provesti noć u Augustovoj rodnoj kući: (...) *poslije nekoliko noćnih sati iznenada bi nevidljivom silom bio odande izbačen te gotovo polumrtav zajedno s posteljom nađen pred vratima* (*Augustus* 6). Kaligulinu smrt pratile su utvare: prije negoli su ga sestre propisno pokopale, *vrtni čuvari bili su uznemirivani sablastima i u onoj kući gdje je poginuo nije prošla nijedna noć bez neke strašne pojave dok čitava kuća nije izgorjela u jednom požaru* (SÜETONIJE, *Caius* 59). Za Nerona se tvrdi da se jednom poslužio nekromancijom, mučen *materinom prikazom, bičevima Furija i plamenim bakljama njihovim (...)* Stoga je *pokušao po vračima prinijeti žrtvu i njome doznati i umiriti njezinu dušu* (SÜETONIJE, *Nero* 34).

Najgnusniji dio magijskog umijeća bio je rezerviran za vještice. U antici su na osobitom (zlom) glasu bile vještice iz Tesalije; za njima nisu puno zaostajale niti one iz Ilirije, koje su bile poznate po urokljivim očima. Postupci vještica i sastojci kojima su se služile prilikom čaranja izazivali su jezu. Zahvaljujući Horaciju, Ovidiju, Tibulu i Juvenalu upoznajemo poimence nekoliko vještica i njihove grozne čarolije.²¹ Kanidijina divlja smokva izrasla na groblju, žablja krv i kosti oduzete gladnome psu nisu ništa prema postupcima Veje koja je u zemlju zakopala dječaka i čeka da ovaj umre od gladi, gledajući u hranu koju ne može dosegnuti; potrebni su joj njegov mozak i jetra, kao sastojci za ljubavni napitak. Foliya je stručnjak za Mjesec i zvijezde koje može, zahvaljujući svojim čarolijama, pokretati po želji. Izgleda da je vješticama bilo svojstveno iskopavanje mrtvaca i uzimanje određenih dijelova njihova tijela – toga se najviše gnušao rimski bogobojzni um, pa ipak je usluge vještica tražio nemali broj ljudi.

¹⁹ Grci i Rimljani su gajili veliko poštovanje i prema "mudrosti" Egipćana i magijskim moćima koje su oni poznavali; Wallis Budge 1987, 22.

²⁰ Pojam *religio* obuhvaća pobožnost, bogobojznost, vjerske obrede i praznovjerje. Sve to zajedno ovdje se mora uzeti u obzir.

²¹ Za primjere vidi ukratko Ferguson 1982, 159-162.

Osim tih zastrašujućih žena u širokim crnim haljinama, kose sapete zmijama i dugih zavnutih noktiju (iako je među vješticama bilo i pravih ljepotica), strah je izazivalo i proklinjanje praćeno magijskim obredom. U doba Carstva proklinjanja su vrlo česta, s obzirom na mnoštvo olovnih ili glinenih pločica na kojima su ugrebene riječi prokletstva. Čovjek nije bio siguran ni u jednom trenutku, ukoliko je pao u nemilost nekoga tko ga je odlučio uništiti uz pomoć magije. Jedna vlas s glave, odrezani nokti, bilo koji odbačeni ili izgubljeni predmet, čak i samo njegovo ime bili su moćna sredstva kojima je neprijatelj mogao na njega navući prokletstvo i uzrokovati mu smrt. Na pločice se urezivalo ime osobe koju se želi prokleti i to je ponekad bilo dovoljno. No, onaj tko je želio biti siguran da će prokletstvo sustići žrtvu upravo na onaj način kako je bilo zamišljeno, na pločicu bi ugrebao i sve pojedinosti s time u vezi. Nije se pritom zaboravljalo zazvati ni imena demona u pomoć. Žrtva pogubnog djelovanja magije bio je Klaudijev brat Germanik, svojedobno jedan od kandidata za Augustovo prijestolje. Od Tacita doznajemo da su njegovu smrtonosnu bolest (riječ je bila o trovanju) pratile grozne pojave, redom karakteristične za vještički način djelovanja: *I nalazili su*

se na tlu i duž zidova komadi od lešina iskopanih, formule čarolija i kletava, Germanikovo ime na olovne pločice urezano, ljudski ostaci napo sagoreni i u sukrivicu umočeni, i drugi uroci za koje se vjeruje da posvećuju duše podzemnim božanstvima (Annales 2.69; usp. KASIJE DION 57.18,9).

* * *

Iako okruženi nadnaravnim silama – bogovima koji su se sa smrtnicima ophodili kako im se prohtjelo i demonima koje je na propast ljudi dozivalo čaranje vračeva i vještica – Rimljanima su izvjesno ohrabrenje pružale misli poput onih cara-filozofa Marka Aurelija²²:

Nemoj nikada dopustiti da te budućnost smuti. Suočit ćeš se s njome, ako moraš, istim oružjem razuma koje te danas štiti protiv sadašnjice.

Sve što se događa tako je normalno i očekivano kao proljetna ruža ili ljetni plodovi. To se odnosi na bolest, smrt, klevetu, spletku i na druge stvari koje razveseljuju ili smućuju nerazborite ljude.

POPIS LITERATURE

- Beard, North, Price 1998 Mary Beard, John North, Simon Price, Religions of Rome, Vol. 1 (A History), Vol. 2 (A Sourcebook), Cambridge 1998.
 CAH 1934 The Cambridge Ancient History, Vol. X (The Augustan Empire), Cambridge 1934.
 Cary, Scullard 1994 M. Cary, H. H. Scullard, A History of Rome Down to the Reign of Constantine, London 1994⁶.
 Ferguson 1982 John Ferguson, The Religions of the Roman Empire, London 1982².
 Goodenough 1979 Simon Goodenough, Citizens of Rome. Fascinating Insight into Everyday Life 2000 Years Ago, London 1979.
 Pareti 1967 Luigi Pareti, Historija čovječanstva. Kulturni i naučni razvoj, sv. 2 (Stari svijet), knj. 1, 2 i 3, Zagreb 1967.
 Wallis Budge 1987 E. A. Wallis Budge, Egipatska magija, Beograd 1987.

ANTIČKI AUTORI

- Artemidor iz Daldisa, Sanjarica, Zagreb 1993.
 Cassius Dio, Romana historia/Roman History, Loeb Classical Library, Cambridge – London 1969.
 Cicero, De divinatione, Collezione Romana, Roma (bez godine)
 Juvénal, Satires/Saturae, Collection des Universités de France, Paris 1921.
 Lukije ili magarac, Latina et Graeca, knj. 6, Zagreb 1987.
 Iulius Obsequens, Ab anno urbis conditae DV prodigiorum liber/A Book of Prodigies after the 505th Year of Rome, Loeb Classical Library, Cambridge – London 1987.
 C. Plinius Secundus, Naturalis historia/Natural History, Loeb Classical Library, Cambridge – London 1967.
 Gaj Suetonije Trankvil, Dvanaest rimskih careva, Zagreb 1978.
 Tacit, Anali, Zagreb 1970.
 Tacit, Historiae/Historije, Latina et Graeca, Zagreb 1987.

²² Citati su preuzeti iz Goodenough 1979, 9 i 10.

SUMMARY

PROPHECY, PORTENTS, AND DREAMS SUPERSTITION IN THE CASE OF EMPERORS OF THE JULIO-CLAUDIAN DYNASTY

Key words: portents, superstition, astrology, magic

The will of the gods could be learned in a legal manner through prophecy. In certain circumstances, even emperors asked for advice from oracles (Tiberius: Suetonius, *Tiberius* 14; Caligula: Seutonia, *Caius* 57 and Cassius Dio 59.29,2; Nero: Suetonius, *Nero* 40). Some emperors themselves had the gift of prophecy: Augustus foretold the reign of Galba (Suetonius, *Galba* 4), and Tiberius the death of his son and Caligula (Tacitus, *Annales* 6.46; Cassius Dio 58.23,3). In questions of state importance, the sibylline books were primarily consulted. They contained *remedia*, descriptions of ceremonies with which a threat indicated by some portent could be averted. The reading of auspices and haruspices were a further two methods for enquiry into the will of the gods and the interpretation of signs and omens. Adverse auspices gave warning of the death of Caesar (Cassius Dio 44.17,3; Suetonius, *Caesar* 81; Plutarch, *Caesar* 63). Much more favorable signs were related to the outcome of the conflict soon to come between Octavian Augustus and Antonius (Cassius Dio 46.35,4), and particularly those referring to the future rule of Octavian (Suetonius, *Augustus* 95). The haruspices announced an evil fate for Nero (Suetonius, *Nero* 56).

The historians Livy and Cassius Dio often added lists of portents (*omina, prodigia*) that accompanied certain events. The more importance of a given event, the more numerous the signs. Portents did not represent a destiny or an unchangeable process, but neither was an answer to them a guarantee of a favorable result. In the end, everything depended on the will of the gods. If Obsequens' collection of portents that covers almost two and a half centuries (from the 2nd cent. BC to the 1st cent. AD) is taken into consideration, a fairly good picture results of what Romans considered to be portents (Iulius Obsequens, *Ab anno urbis conditae DV prodigiorum liber*). Omens accompanied two key moments in the life of Caesar: the crossing of the Rubicon (Suetonius, *Caesar* 32) and his death (Cassius Dio 44, 17, 1-3; Suetonius, *Caesar* 81; Plutarch, *Caesar* 63). On several occasions, the gods showed their partiality to Augustus through portents: at his birth (Cassius Dio 45.1,3), and considering his future power (Suetonius, *Augustus* 94; Cassius Dio 45.2, 46.46,2-3, 53.20,1). Some omens also presaged his death (Cassius Dio 56.21,1; Suetonius, *Augustus* 97). Tiberius' mother Livia had already known that her son would become emperor (Suetonius, *Tiberius* 14). Some portents gave warning of the character of his rule (Cassius Dio 56.45,2), and others predicted his death (Suetonius, *Tiberius* 74). Caligula, his successor, mocked the gods and attempted to imitate them (Cassius Dio 59.28,6-7), but he was nonetheless highly superstitious (Suetonius, *Caius* 51). His violent death was foretold by many portents (Suetonius, *Caius* 57). Tradition has it that the emperor Claudius was an exceedingly gullible man, manipulated by his wives Messalina and Agrippina, who gambled on his fear of portents (Suetonius, *Claudius* 29). His death was also foretold (Cassius Dio, *Epitomae* 35.1; Suetonius, *Claudius*

46). Even during Nero's childhood, the gods gave reason to suppose that he would be detrimental to his people (Suetonius, *Nero* 6). Divine warnings were repeated several times throughout his life, manifesting the discontent of the gods (Cassius Dio, *Epitomae* 60.33,2c; 60.33,2; 62.16,4-5). His dethronement and death were foretold by many omens (Tacitus, *Annales*, 15.47). The Julio-Claudian dynasty ended with Nero, about which the gods had also given warning (Suetonius, *Galba* 1).

The divination of fate on the basis of observing the movements of the heavenly bodies was foreign to the Roman concept of the worship of gods. Although the state often prosecuted astrologers, they were popular among all classes of society. Judging from the sources, Augustus and Claudius did not regularly consult astrologers, but both Tiberius and Nero had personal astrologers whose skill they frequently used. Tiberius was particularly devoted to astrology. The astronomer Thrasyllus basked in his complete trust (Cassius Dio, 55.11,1-3; Suetonius, *Tiberius* 14; Tacitus, *Annales* 6.21). Although the emperors consulted with astrologers in terms of the fate of others, they did not tolerate the questions of others about the imperial person. The most attractive element of astrology to many was the horoscope. Augustus had his horoscope published, in this manner heading off any possible astrological activity related to this. He nonetheless forbade any future publication of horoscopes (Cassius Dio, 56.25,5; Suetonius, *Augustus* 94).

The interpretation of dreams was considered the most widespread form of natural prophecy. It was believed that dreams offered a short vision into the future. Caesar was informed of his impending death by several dreams (Cassius Dio 44.17,1-2; Plutarch, *Brutus* 20; Suetonius, *Caesar* 81). Several dreams also informed Octavian (Augustus) of his future power (Cassius Dio 45.1,2; 45.2,2-3; Suetonius, *Augustus* 94; Plutarch, *Cicero* 44), and due to a warning received in a dream, his doctor saved him from death during a battle (Cassius Dio 47.41,2; Suetonius, *Augustus* 91). The sources mention three dreams of Augustus, two of which prompted him to acts of worship (Cassius Dio 48.14,6; 54.4,2; Suetonius, *Augustus* 91). Tiberius, Caligula, and Nero had dreams foretelling death (Suetonius, *Tiberius* 74; *Caius* 57; *Nero* 46). Thanks to invented dreams, Messalina was able to manipulate Claudius (Suetonius, *Claudius* 37; Cassius Dio 60.14).

Magic was variously appraised in the course of time: during the early and middle Republic, the Romans considered what was later to be classified as magic to be entirely normal religious practice (for example, Cato's nostrum against dislocations and broken bones, *De agri cultura*, 160). The earliest known preserved extensive report about magic is located in individual books of the *Naturalis historia* of Pliny the Elder. The practice of magic was particularly widespread during the Principate. The secret of the popularity of magic lay in the fact that people believed that magicians had the power to do whatever they desired, thanks to the secret powers of sorcery. Nothing has remained that would confirm that emperors practiced magic; Pliny the Elder is the

only source to tell how Nero, after an unsuccessful episode, intended to take up magic (*Naturalis historia*, 30.2, 14). The most disgusting part of the art of magic was reserved for witches. The procedures of witchcraft and the ingredients used during sorcery were quite gruesome. Thanks to Horace, Ovid, Tibullus and Juvenal several witches and their horrible spells are known (see Ferguson 1982, 159-162). Cursing accompanied by magical ceremonies caused great fear. Lead tablets were used for this, on which the name of the person to be cursed was incised. Another manner of cursing, with more exact

inflictment of wounds or death, were wax figures that through the use of locks of hair, nail clippings or pieces of clothing were transformed into the personification of the person to be harmed. One victim of witchcraft was claimed to be Germanicus, the brother of Claudius (Tacitus, *Annales* 2.69; Cassius Dio, 57.18,9).

Although surrounded by gods who dealt with mortals as they wished, and demons called to harm people by the spells of warlocks and witches, Romans were nonetheless offered a certain encouragement by ideas such as those of the emperor-philosopher Marcus Aurelius.

Translated by B. Smith-Demo